

„Az ember fűrésző szelleme a természet titkaiba hatol;
ám csak az eredményes próbálkozások tágitják a tudomány területét.”
J. M. Honigberger

BEVEZETÉS

Johann Martin Honigberger, a kalandvágyó brassói szász orvos könyvének részleteit tartja kezében az olvasó. A mű tudománytörténeti érdekességgel, számos izgalmas és értékes adalékkal gazdagítja Észak-India történetével, néprajzával, kultúrájával, földrajzával, növény- és állatvilágával kapcsolatos ismereteinket. Nem mellékes az sem, hogy mindez olvasmányos formában, egy, a tudományos kíváncsiságtól üzőtt, éles szemű, érzékletes stílusban író megfigyelő hiteles leírásában áll előttünk.

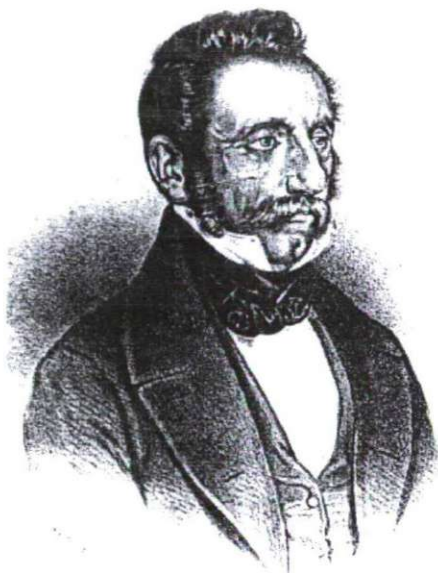
A fordításban arra törekedtem, hogy a magyar nyelvű kiadás megőrizze a XIX. századi szöveg hangulatát, jellegzetességeit. Mindazonáltal elkerülhetetlennek tűnt néhány csekély, ám a megértést elősegítő változtatás beiktatása, melyek a szöveg tagolására vonatkoznak. Az úti élményekben szereplő fontosabb személyek, fogalmak, idegen kifejezések magyarázata rábájt az alábbiakhoz.

Megjegyzendő, hogy az idegen személyneveket átírtuk a magyar helyesírásnak megfelelően. A földrajzi nevek általában angolos formában szerepelnek, lehetőség szerint a *Bartolomew World Travel Map (Edinburgh) Indian Subcontinent India, Pakistan, Bangladesh, Sri Lanka* térkép alapján. A szövegben feltűnik továbbá számos indiai község, melyeket általában a magyar helyesírás szerint írtunk át, néhol azonban Honigberger átírása olyan torz alakban jelenik meg, hogy csupán hozzávetőleges forma megadására volt lehetőség. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Dr. Wojtilla Gyulának e munka elkészüléséhez nyújtott nélkülözhetetlen segítségéért, valamint Dr. Horváth Gézának a fordítás és az eredeti szöveg egybevetéséért.

Most pedig, mielőtt elmélyednék az úti élmények olvasásában, néhány gondolat erejéig ismerkedjünk meg a történelmi háttérrel, a dokumentummal és magával a szerzővel – honfitársunkkal is!

I. A szerzőről

Johann Martin Honigberger 1795. március 10-én született a Barcaság szívében, Brassóban, szász polgári családból. Szülőföldjén végzett gyógyszerészeti tanulmányai után ismeretei további bővítése céljából a román fejedelemségekbe utazott. Első keleti útjára 1815-ben, húsz évesen vállalkozott, melyről a következőket vallja a *Napkeleti gyümölcsökben*: „Különös belső készítés volt, mondhatnám, hogy egy belső hang felszólításának következménye az, hogy nekivágtam, otthonomat elhagytam, és Keletre siettem, hol az első emberek éltek, akikről a történelem hírt ad; hol először tűntek fel és virágoztak a művészetek és a tudományok, és ahonnan a vallás, valamennyi isteni fényesség, első arany sugarait a Föld nagy részére kiterjesztette.”

Keleti utazásai első állomása Konstantinápoly és a Közel-Kelet térsége volt. Itt nem csak gyógyszerészeti és orvosi praxisát építgette, hanem időt szakított a terület (elsősorban Kis-Ázsia, Szíria és Egyiptom) kultúrájának, politikai és vallási viszonyainak megismerésére is. Első indiai útjára akkor vállalkozott, amikor tudomást szerzett arról, hogy a lahóri maharádzsa egész vagyonokkal honorálja az európai szakembereket – legyen bár hadviselésről, vagy orvoslásról szó – tevékenységét. Honigberger Bagdadon és Iszfahánon

át tervezett útját betegség szakította meg, ám egy hosszabb kényszerpihenő után mégis eljutott Lahórbá. Randzsit Szingh nem csupán saját egészségének felügyeletét, hanem a gyógyszerkészítés és a löporgyár főfelügyelői tisztét is rá bízta. Honigberger 1829–33 között tartózkodott a maharádzsa udvarában, ahol gyógyítási ismeretei bővítése mellett a legkülönfélébb kémiai, botanikai, régészeti, és más egyéb kutatások foglalkoztatták. 1833–36 között újra Európában találjuk, ahol a Keleten megszerzett tapasztalatait kamatoztatja, valamint a magával hozott régiségeket értékesíti (gyűjteménye darabjai a kontinens értékes ázsiai gyűjteményeit gazdagították Bécsben, Párizsban, Londonban, Szentpéterváron). 1836–38 között Konstantinápolyban praktizált, majd a maharádzsa hívására újra Lahórbá indult. Randzsit Szingh azonban már haldoklott, s életét még a szervezetét és életmódját jól ismerő Honigberger sem tudta megmenteni. Az elhunyt maharádzsa háziorvosának szolgálataira az ezután következő politikai villongások közepette is igényt tartottak, s Honigberger később még órásmester fivérét, Josephet, és annak fiát, Wilhelmet¹ is Indiába hívta, busás haszonnal járó állások reményében. Az orvos csak 1849-ben, az európaiak ellen irányuló mind szigorúbb fellépések következtében kényszerült távozásra. A *Napkeleti gyümölcsök* eddig a pontig örökíti meg Honigberger doktori keleti utazásainak történetét. Még háromszor, 1851–58, 1860–62 és 1866–68 között járt Indiában – Kásmírban cukorrépauzém létesítésébe fogott, Kalkuttában praktizált és unokaöccsével a pestis ellenszerét² kutatták. 1868-ban, harmadik felesége halála után tért haza végleg Európába. Szülővárosában, Brassóban telepedett le, s ott is halt meg 1869. december 18-án.

Jóllehet élete nagy részét utazással, idegen országokban töltötte, fontos felidézni, hogy Honigberger sosem feledkezett meg arról, honnan származik. Otthonának Brassót, hazájának Ausztria–Magyarországot (habár ezt az országot élete java részében még Osztrák Császárságnak hívták), szűkebb értelemben a szászok lakta Barcaságot tekintette. Honfitársai és uralkodója iránti hűségéről a *Napkeleti gyümölcsök*ben is többször tanúságot tesz. Amikor Randzsit Szingh a hazájába visszainduló háziorvosa gondjaira bizza azt a pompás hátsólat, amit Ausztria császáranak szán, Honigberger visszaemlékezésé-

¹ Wilhelm Honigberger 1837-ben született Brassóban. Nagybátyjához hasonlóan román földön, majd Konstantinápolyban és Alexandriában folytatott kereskedelmi és orvosi–gyógyszerészeti tevékenységet, míg J. M. Honigberger hívására Kalkuttába nem érkezett. Itt a pestises betegeket gyógyították, majd átköltözött Alláhábádba, ahol nyomdát alapított, s elindította a város első folyóiratát „Allahabad Observer” címmel. 1865-ben, egy szerencsétlen kimenetelű üzleti utazás alkalmával lelte halálát.

² Honigberger hosszas kutatómunka után úgy vélte, megtalálta a halálos kór ellenszerét, melyet Quassia-oltásnak nevezett.

ben a következőket jegyzi fel: „e nemes állat rendeltetése az volt, hogy őfelségének a néhai Ferenc császárnak ajándékként ajánltassék fel,...s én ezt annál inkább kivitelezhetőnek tartani bátorkodtam, mert én, született osztrák alattvaló, 20 évnyi távollét után keresve sem találhattam volna jobb lehetőséget, hogy fenséges uralkodóm iránti hűségemet és odaadásomat bizonyítsam.” A könyv értékesítéséből befolyó jövedelmet pedig közhasznú célokra fordítja: „(korábbi indiai szolgálataimért kiutalt évjáradékom) lehetővé teszi számomra, hogy tisztességesen megélhessek, és így a művemből befolyó hasznot szeretett erdélyi szász honfitársaim tanintézeteinek és hazám egyéb közhasznú céljai támogatásának szentelhessem.” Az is figyelemre méltó, hogy német anyanyelve mellett kiválóan beszélt hazája más nyelveit is. Még hosszú évtizedekig tartó távollét után is könnyedén használja a magyar és román nyelvet, jóllehet sosem kényszerült rá, hogy az Osztrák Császárság egyéb népeinek nyelvét is elsajátítsa.

2. A dokumentumról

Honigberger állítása szerint Lahórból Londonba vezető hajóútján fejezte be munkáját 1849–50 fordulóján. Hazatértevel – egy korábbi, az 1830-as évekből származó beszámolóhoz köthető sikertelen próbálkozás után – másodszor is nekivágott, hogy kiadja keleti tapasztalatainak gyűjteményét. A kész mű 1851-ben jelent meg német nyelven Bécsben, s valószínűleg nem maradt sikertelen, hiszen két év múlva ismét kiadták.³ A könyvet 1852-ben angol nyelven is megjelentették⁴, a tervezett francia változat azonban már nem valósult meg.

Maga a mű valójában nem más, mint egy „tapasztalat-gyűjtemény”. A szerző szeme előtt lebegő hasznossági elv mindvégig elsődleges szempont marad, hiszen mi sem lehet fontosabb annál, hogy alkalmazható ismeretekkel, hasznos tanúsággal lássa el az olvasót. Honigberger polihisztor jellemére utal, hogy a könyv egyszerre több tudományterületet is érint, igen sokrétű információanyaggal rendelkezik, amit az eltérő érdeklődésű olvasók belátásuk szerint hasznosíthatnak. A teljesség kedvéért célszerű röviden vázolni a *Napkeleti gyümölcsök* szerkezetét:

1. **Úti élmények:** a szerző az 1815-ös esztendővel kezdve beszéli el utazásai történetét, egészen 1850-ig. Ez a szűk kétszáz oldal visszatekintés az elmúlt 35 év eseményeire, s egyaránt foglalkozik politikai eseményekkel, etnográfiai, természetrajzi adatokkal, valamint jellegzetes orvosi esetek és keleti gyógyászati technikák bemutatásával.
2. **Bevezető a mediális rendszerhez:** ebben a fejezetben Honigberger bemutatja az általa kifejlesztett, a keleti és nyugati gyógyászatot ötvöző orvosi eljárás alapjait.
3. **Orvosi rész:** jellegzetes keleti megbetegedések és kipróbált ellenszerek ábécésorrendes mutatója.
4. **Materia medica:** a legnépszerűbb, elsősorban keleti eredetű gyógyhatású anyagok felsorolása szintén ábécésorrendben.
5. **Orvosi szótár:** Honigberger nyolcnyelvű (latin, német, francia, angol, török, arab, perzsa és indiai/kásmíri), orvosi vonatkozású szavakat tartalmazó szótára.
6. **Táblák és képek gyűjteménye:** a botanika és az állattan területét érintő képekkel, a lahóri erőd rajzával, továbbá a maharádzsák és más fontos személyek portréival.

³ Jelen kiadás az 1851-es művet veszi alapul. (J. M. HONIGBERGER: *Früchte aus dem Morgenlande...*, Wien, 1851.)

⁴ J. M. HONIGBERGER: *Thirty-five years in the East*, Calcutta, 1852.

Jelen kiadás természetesen nem tartalmazza az egész, igen terjedelmes mű fordítását. A közölt részleteket elsősorban a történelmi–néprajzi érdeklődésű olvasó igényeihez mérten válogattam, ennek megfelelően a bőséges orvosi esettírásoktól eltekintettem. Az „Üti élmények” című fejezetből most a következő részek kerülnek nyomtatásba:

1. *Honigberger első indiai utazása, és a Randzsit Szingh udvarában átélt legkorábbi élményei:* jóllehet a maharádzsa közvetlen környezetéhez tartozó francia ezredesek (Allard és Ventura) közbenjárásával érkezett Lahórhoz, Honigberger nem került egy csapásra az udvarba. Hosszú hónapokig gyógyított a fővárosban és közvetlen környezetében, míg végre az óvatos Randzsit Szingh alkalmazta őt. Honigberger higgadt hangvételű elbeszélése nyomán megelevenednek a szikhek és a maharádzsa életének mindennapjai. Szó esik az uralkodójuk ellen lázadó *nihang* harcosokról, a Randzsit Szingh udvarát jellemző politizálásról, befolyásos rádzsákról, miniszterekről és tehetséges európaiakról, akik a Szikh Királyságban találták meg szerencsésüket. Nem mellékes az sem, hogy Honigberger – az orvos pozíciójából szemlélve Randzsit Szinghet és környezetét – olyan dolgokról is fellebbenti a fátylat, amik egyébként rejtve maradnak a hétköznapi szemlélő előtt: e fejezet talán legizgalmasabb része a maharádzsa élénk színekkel festett, hiteles portréja is, melynek kapcsán egy nem mindennapi adottságokkal megáldott uralkodó képe bontakozik ki előttünk.
2. *Honigberger afganisztáni utazása:* 1833-ban a doktor úgy dönt, visszatér Európába. A több hónapos utazás Afganisztánon és Oroszországon át vezetett, ami ebben az időben korántsem volt veszélytelen. Ez a fejezet Honigberger afganisztáni élményeit örökíti meg. A szövegből kitérünk, hogy a szerző nem volt amolyan egyszerű utazó: igen kiterjedt tudományos tevékenységet folytatott útközben, botanikai gyűjteményt állított össze, s régiségek után kutatott Kábulban és Dzsallálábádban. Ez azonban hamar szemet szúrt az afgánoknak, s a doktor magára vonta az uralkodó, Dósz Muhammad haragját. Hiába állnak mellette befolyásos afgán és európai származású barátai, Honigbergert és társait többször fogságba vetik és kirabolják az ország hegyei közt. Csodával határos módon azonban megmenekül, s az összegyűjtött tárgyak java része is Európába kerül. Ebben a fejezetben e kincsek további sorsáról is értesülünk.
3. *A lahóri udvarban a Randzsit Szingh halálát követő belpolitikai viszályok és az angol uralom első éveinek leírása:* a harmadik, egyben legterjedelmesebb fejezet Randzsit Szingh halálával veszi kezdetét. Honigberger, a betege életéért küzdő orvos elbeszélése tükrében követhetjük nyomon a nagy király utolsó napjait. A doktor hiába harcolt az uralkodó testét felémésztő betegséggel és a hagyományos indiai gyógymódokhoz ragaszkó-

dó helyi orvosokkal, Randzsit Szinghet már nem lehetett megmenteni. Honigberger részletesen leírja a pompázatos gyászmenetet, mely az uralkodó holttestét a máglyáig kísérte, s a megrázó jelenetet, ahogy a megözvegyült királynék és rabszolgánők alávetik magukat a *szatí*nak, azaz férjükkel együtt elhamvasztják őket. Ezt követően a Randzsit Szingh halálát követő trónviszályok részletes bemutatására kerül sor. Honigberger nem szorítkozik az utódok egyszerű felsorolására, elemző módon tárja elénk az egyes érdekcsoportok tagjait, céljait, eredményeit, s megkísérli megvilágítani azt a kérdést, hogyan juthatott a legerősebbnek tartott Szikh Királyság a többi, az angolok befolyás alá került indiai állam sorsára. Igen részletesen kerülnek bemutatásra az utolsó évek eseményei, a véres csaták és árulások, amik következtében az ország 1846-ban az angolok kezére jutott. Honigberger 1849-es elutazásáig követi nyomon a kiépülő angol uralom intézkedéseit, s a II. szikh háború eseményeit. Végül megismerkedhetünk Hári-dász fakír „hihetetlen” történetével, aki képes volt tetszhalált előidézni magánál, s azt is megtudjuk, hogyan volt képes erre.

3. A történelmi háttérrel

Az olvasás élvezetesebbé tétele érdekében talán nem haszontalan néhány adalékkal szolgálni Randzsit Szinghre és korára vonatkozóan azok számára is, akik egyelőre még nem mélyedtek el Észak-India történetének tanulmányozásában.

A szóban forgó terület – Északnyugat-India, pontosabban a Pandzsáb, nagyjából a Szatledzs folyótól északra egészen a Himalája tibeti vonulatáig, valamint a Pésávar körül mozgó, állandóan változó afgán határig – már csak földrajzi helyzeténél fogva is jellegzetes szerephez jutott az indiai szubkontinens történetében: hosszú évszázadokon át felvonulási útvonala volt az Indiába betörő különböző népek hadainak. A betolakodók többsége távozott, miután megszerezte, amiért jött. Voltak azonban olyanok is (így a XI. századtól érkező arab csoportok is), akik hosszabb időre rendezkedtek be India északi vidékén.

A letelepedő idegenek pedig már nem csak vittek, hanem hoztak is. Kultúrájuk, vallásuk, életmódjuk gyökeret vert Észak-India társadalmában, s hozzájárult egy olyan sokszínű, és a maga nemében egyedülálló társadalom kialakulásához, amelyet ma ezen a vidéken találunk. A vallás kérdése természetesen kiemelt jelentőséggel bír: a Pandzsáb védikus isteneket tisztelő lakossága között terjedni kezdett az egyetlen isten tiszteletét parancsoló iszlám, a jövőbenek hite is. A XV. század végére a lakosság fele már muszlim volt. A társa-

dalom egyik fele tehát a „régí”, a másik az „új” hitet vallotta, ami óhatatlanul súrlódásokhoz vezetett.

A XV–XVI. század fordulóján azonban felbukkant egy férfi, aki új tant hirdetett, s ezzel új irányt szabott a történelem menetének. Ő volt Nának *guru* (1469–1539), aki egyszerűnek tűnő kijelentésével – „nincs hindu, nincs muszlim” – olyan alternatívát kínált a Pandzsáb népeinek, amely hosszú idő után végre megcsillantotta az egyetértés és a békés egymás mellett élés lehetőségét. Nának tanításának alapja – a szikh vallás magja – röviden az volt, hogy a hinduk és muszlimok istene egy és ugyanaz, még ha más módon imádják is. Ami igazán számít, az az istenség tisztelete, és a közös érdek. Mert ez volt az, ami a más nyelvű, más kultúrájú, más vallású népeket összekötötte a Pandzsáb vidékén: egymásrautaltságuk, és a felismerés, hogy mindannyiuk érdeke azt diktálja, egység és egyetértés váltsa fel a széthúzást és a viszályt.

A folyamat tehát elindult, de mindezek megvalósulása még sokáig váratott magára. A szikhek lassan növekvő, különálló közösségeit alkották, a vallási gyűlölet sem szűnt meg egy csapásra, kitűnő harcosaik pedig még nem képeztek egységes, ütőképes hadsereget. Egyelőre háttérben maradtak, s csak lassan vették fel a harcot olyan ellenfelekkel szemben, mint például a Mughalok vagy a Pandzsábba betörő perzsák, afgánok.

A XVIII. század közepére – körülbelül az afgánokkal vívott harcok idején – formálódni kezdett a szikh államiság, jóllehet igen kezdetleges szinten. A szikhek ugyanis *szardárokat* (főnököket) választottak maguk közül, s *miszálókat* (klánszerű csoportosulásokat) hoztak létre. Mintegy tizenkét *miszal* jött létre, mindegyiknek önálló hadserege volt, a Pandzsáb szikhek uralta részeit pedig egyszerűen felosztották egymás között. Ezek a klánok szünet nélkül harcoltak egymással mind nagyobb és nagyobb befolyási övezetek megszerzése érdekében.

A mi szempontunkból az egyik kisebb *miszal*, a Szukkarcsakják klánja érdemel különösebb figyelmet, melyek sásfészke Gudzsranvala városa volt. Itt született meg Randzsit (azaz „csaták győztese”) Szingh 1780. november 13-án, híres harcosok családjában. Apja, a Szukkarcsakják vezetője, már kora gyermekkorától harchoz szoktatta fiát. Így amikor a tizenkét éves Randzsit Szingh apja örökébe lépett, a klán felkészült, a hadviselésben járatos, kitűnő taktikai érzékkel rendelkező új vezért kapott.

Az első években két asszony segítette tanácsaival Randzsit Szinghet: édesanyja, Mái Rádzs Kaur Málván, és leendő anyósa, a Kánhaija család élén álló Szadá Kaur királyné. A lányával kötött házasság révén a két család szövetségre lépett, s ebből a kapcsolatból számos előny származott. Randzsit Szingh mögött megbízható szövetséges állt, amikor hozzálátott nagy terve végrehajtásához, a Pandzsáb népeinek egyesítéséhez.

Észak-India politikai térképe ekkoriban még igen változatos volt: a szikh fennhatóságú vidékeken kívül még számos helyi hatalmasság birtokolt országnyi területeket (például az ősi királyi várost, Lahórt tartó bhangi főnökök), s a Pandzsáb továbbra is idegenek – afgánok, gurkhák, rádzsputok és nem utolsó sorban angolok – támadásaitól szenvedett. Randzsit Szingh sikeresen vette fel a harcot először riválisaival, lépésről lépésre bővítve a befolyása alá tartozó területet, majd sikerült határt szabnia az idegen betöréseknek is. Fontos mérföldkövet jelentett a szimbolikus jelentőséggel is bíró Lahór városának bevétele 1799. július 7-én. Randzsit Szingh ezzel a lépéssel a Pandzsáb leghatalmasabb ura lett, aki előtt az angolok is tisztelegve jelentek meg. A folyamatot betetőző eseményre, a Pandzsáb maharádzsája cím felvételére 1801. április 12-én, fényes ünnepek közepette került sor.

A maharádzsa uralkodása végre békét és jólétet teremtett Észak-Indiában. Mindezt azonban meg is kellett őrizni. Ennek érdekében a nagy király végleg leszámolt belső ellenségeivel, és szilárdan kezében tartotta a peremterületek (Pésávar, az Indus felső folyása, Kásmír, Ladakh) irányítását is. Legfőbb támasza új, angol mintára szervezett, a kor haditechnikai követelményeinek megfelelő hadserege volt, melynek kiképzését renegát brit tisztek, Európából érkező katonák vállalták magukra. A csapatokat skarlátszínű egyenruhába bújtatott, képzett szikh harcosok alkották. Az országot északnyugatról gyakran fenyegető afgán kánokat e modern haderő segítségével egy évtized leforgása alatt végleg sikerült visszaszorítani. Az afgán epizód egyik érdekessége, hogy 1813-ban Randzsit Szingh birtokába került a híres Kohinúr gyémánt, mely addig az egyik rivális kábuli uralkodó, Sah Súdza tulajdonát képezte. A maharádzsa azonban hiába terjesztette ki határait India északnyugati kapujáig, ott volt azonban egy másik, jóval hatalmasabb ellenfél, egyelőre még a Szatledzs folyó déli oldalán: őfelsége az angol uralkodó katonái.

Randzsit Szingh bölcsőbb volt annál, semhogy feleslegesen háborút provokáljon az angol hadsereggel. Kitűnő diplomáciai érzékről tett tanúbizonyságot, amikor olyan megegyezéseket tudott kicsikarni az angolokból, ami számos előnyhöz juttatta a szikh államot. Az uralkodó ügyesen kihasználta az Európában Bonaparte Napóleon tevékenykedése folytán tomboló vihart, és azt a kőszá híresztelést, miszerint a franciák az angolok hátbatámadására készülnek Indiában. 1809. április 29-én Amritszárban olyan megegyezés születik a két hatalom között, ami garantálja a szikhek territóriumát, s olyan, a folytonos kommunikációra építő barátsági szerződést hoznak létre, amely hosszú időre biztosítja a két ország közötti jó viszonyt. És valóban, gyakori a követjárás a szikh maharádzsa és az angol főkormányzó székhelye között, s az is előfordul, hogy e két méltóság személyesen tesz látogatást egymásnál. Ezek közül talán a legfontosabb az 1831. októberi rúpari találkozó: miközben egymást érik a ragyogó ünnepek és a parádés seregszemlék, Randzsit

Szingsh és Lord William Bentinck (az angol fő kormányzó 1823–35 között) kereskedelmi jogokról, az angolok terjeszkedéséről, a hadviselés összehangolásáról tárgyal.

A szikhek és angolok együttműködése Bentinck utódja, Lord Auckland és Randzsit Szingsh firózpuri találkozóján éri el tetőpontját: az itt megszülető megállapodás értelmében a két hatalom közösen indít hadsereget Afganisztán leigázására. A nagyszabású terv azonban már nem valósulhatott meg. Randzsit Szingsh a találkozó idején megbetegedett, s 1839. június 27-én meghalt. A nagy királlyal az önálló szikh állam szép reményei is sírba szálltak.

A maharádzsa trónját az uralkodásra alkalmatlan fia, Karak Szingsh foglalja el egy rövid időre. Erőskezű uralkodó híján azonban a rendnek mindörökké vége a maharádzsák udvarában. A főváros, Lahór, szövevényes udvari intrikák, gyors egymásutánba következő puccsok, trónváltások színhelyévé válik. Randzsit Szingsh erős birodalmán a tökéletes káosz uralkodik el, melyben csupán egyetlen biztos pont létezik: az ugrásra kész angol hadsereg. Erről a zavaros, ám kétségtelenül izgalmas időszakról, és végül Észak-India angol uralom alá kerüléséről már a szemtanúként jelen lévő Honigberger doktor számol be az utolsó fejezetben.

Végül érdemes visszatérni arra a kérdésre, miért is volt olyan fontos az indiai szubkontinens északnyugati részének birtoklása. Ha magunk elé vesszünk egy korabeli térképet, feltűnik, hogy a Pandzsáb, Kásmír és Afganisztán éppen két hatalmas, európai birodalom határán fekszik. E két birodalom, Anglia és Oroszország számára korántsem volt mellékes az említett területek birtoklása: az oroszok a katonai sikerektől joggal várhatták egyfelől, hogy közelebb kerülnek a minden szempontból értékes Indiához, másfelől ellensúlyozhatnák a kialakult brit hegemoniát; ezzel szemben nyilvánvaló, hogy az angolok nem érezhették addig biztonságban magukat, amíg nem biztosítják hátukat India északnyugati végén. E politika lehetett a mozgatórugója a Randzsit Szingshgel kötött szerződéseknek is. Az együttműködés leglátványosabb pontja az volt, amikor a fő kormányzó és a maharádzsa megegyeztek, együtt vonulnak Afganisztán ellen. Ez Randzsit Szingshnek a sorozatos afgán háborúk lezárását, területi növekedést jelentett volna, míg az angolok biztosan kezükben tudhatták volna az oroszok szemében is oly csábító területet, melynek gazdasági haszna csekély, ám stratégiai fontossága annál jelentősebb volt. A terv az volt, hogy letaszítják a trónról Dósz Muhammadot, az afgán törzsek uralkodóját, és helyére a „megbízható” Sah Súdzsát ültetik. Érdemes megjegyezni, hogy Dósz 1837–38 folyamán közeledett az angolokhoz, s felajánlotta egy esetleges szövetség megkötését. Ezzel elutasította volna az orosz és perzsa közeledést, s békés úton rendezte volna az angolokhoz fűződő viszonyát. Lord Auckland azonban visszautasította az emir többszöri ajánlatát, s utasította kábuli képviselőjét, Alexander Burnest, hogy hagyja el az afgán udvart, s inkább Lahór-

ban próbáljon szövetségest keresni. Így jött létre az az 1838-ban megkötött megállapodás, melyben a két hatalom megegyezett az új afgán uralkodó személyében, egy új, megbízható afgán hadsereg felállításában, s az angol jelenlét létrehozásában Afganisztán területén. A hadjárat kezdetét vette, s komoly erőfeszítések során 1839 áprilisában sikerült elfoglalni Kandahárt, majd augusztusban Kábult, s Dósztot elmozdították az ország éléről. 1839 június 27-én azonban váratlan fordulat állt be: meghalt ugyanis Randzsit Szingh, aki esetünkben „kulcsszemélynek” mondható, hiszen egyedül ő rendelkezett komolyabb tapasztalatokkal az afgánokkal vívott háborúra vonatkozóan, s fegyelmezett hadserege is jelentékeny erőt képviselt a térségben. Halála után birodalma napjai a tehetségtelen utódok és állandó pártharcok folytán meg voltak számlálva, s ez kétségtelenül hátrányosan hatott az afgán ügy fejleményeire is. Egy 10.000 fős brit sereg maradt Afganisztánban, mely ugyan elegendő volt ahhoz, hogy pillanatnyi sikerként elfogja Dósztot, ahhoz azonban csekély, hogy meg is tudja tartani az országot. Hiába hitte Lord Auckland, hogy az orosz és perzsa terjeszkedésnek gátat vetett, s megszerezte Brit-India biztos védőbástyáját. A látszólagos nyugalom első hónapjai után az afgánok meglegelelték az angolok jelenlétét, s 1841 októberében felkelést robbantottak ki. A lázadás nyitányának mondhatjuk magának Burmesnek a meggyilkolását. A bajt tetézte, hogy az angolok egymás után sorra követtek el a súlyos stratégiai hibákat. Egy nehezen védhető erődből próbálták leszerelni a hatalmas méretűre duzzadt afgán felkelést, amikor a diplomáciai huzavona után végül cselekvésre szánták el magukat. Az elszalasztott lehetőségek után Afganisztánban azonban már nem volt mit tenni: megállapodtak az afgánokkal, hogy azok tetemes váltságdíj fejében szabad elvonulást biztosítanak az angol katonáknak és a velük lévő családtagjaiknak. 1842 elején 5400 katona s mintegy 12.000 fő, nők és gyermekek indultak útnak Kábulból, s a csontig hatoló hidegben Pésávar felé vették az irányt. A visszavonulás nem bizonyult olyan háborítatlannak, mint ahogy az afgán főnökök ígérték. Az egyetlen (!) túlélő súlyos sebekkel, kimerülve érkezett meg Dzsálálábadba január 13-án. Hamarosan Sah Súdza uralma is megdőlt, s Afganisztán újra önálló tényezőként szerepelt a politikában, ám az angolok többé nem próbálkoztak fegyveres megoldással.

Irodalom

A dokumentum:

HONIGBERGER, JOHANN MARTIN: *Früchte aus dem Morgenlande oder Reise-Erlebnisse, nebst naturhistorisch-medizinischen Erfahrungen und einer neuen Heilart zum Medial-Systeme*, Wien, 1851.

Összefoglaló művek:

ANTONOVA–BONGARD-LEVIN–KOTOVSZKIJ: *India története*, Budapest, 1981.

DUNBAR, GEORGE: *Geschichte Indiens*, München, Berlin, 1937.

Encyclopaedia Islamica (The Encyclopaedia of Islam), London, Leiden, 1960.

HARBANS SINGH: *Maharaja Ranjit Singh*, New Delhi, 1980.

KHUSHWANT SINGH: *Ranjit Singh. Maharaja of the Punjab*, New Delhi, 1981.

Életrajzi munkák:

BERGEL, HANS: *Würfelspiele des Lebens*, München, 1972.

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkássága*, Budapest, 1980.

TRAUSCH, JOSEPH: *Schriftsteller-lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter von Siebenbürger Deutschen*, Kronstadt, 1870.

WOJTILLA GYULA: *Hungarians in Maharaja Ranjit Singh's Court*, New Delhi, 1981.

Folyóiratok:

Erdélyi Híradó, 1842/92. 555. old.

Jelenkor, 1834/84.

Kronstädter Zeitung, 1869/207.

Nemzeti Társalkodó, 1834/25. 396–401. old.

Rajzolatok, 1835/37. 225–226. old.

A világhálón:

www.cchindia.com/homeopathy.htm

www.homeoint.org

www.siebenbürger-sachsen-bw.de